

De ‘vorstelijke’ kunstopdrachten van Johan Ortt van Nijenrode

Juliette Jonker-Duynstee

Kasteel Nijenrode is één van de meest markante gebouwen aan de oevers van de Vecht. Dat het kasteel er staat is te danken aan Johan Ortt (1642-1701), die het tussen 1675 en 1682 op de ruïnes van het verwoeste Nijenrode weer opbouwde en zich zo een imposante buitenplaats verschafte. Modieus, ambitieus en ijdel was deze schatrijke Amsterdamse koopman. Daarvan getuigen niet alleen zijn ‘adellijke’ buitenplaats, maar ook de portretopdrachten die hij aan toonaangevende kunstenaars gaf...

Zes jaar was de kleine Johan Ortt toen hij geportretteerd werd, vermoedelijk door niemand minder dan Bartholomeus van der Helst. Met zo’n portret konden zijn ouders hun status als welgestelde Amsterdamse kooplieden bestendigen. Zusje Lucretia werd ook vereeuwigd en natuurlijk de ouders zelf, door de veelgevraagde portrettist Jacob van Loo. Zo kreeg Johan het uitdragen van status door middel van kunst al met de paplepel ingegoten. In zijn latere leven zou hij zelf ook diverse kunstenaars opdracht geven tot het maken van (groeps)portretten. Opvallend is dat zij vrijwel allen ook werkten voor stadhouder Willem III (1650-1702). In hoeverre weerspiegelde Johans smaak de mode van zijn tijd, zijn eigen karakter en invloed van de stadhouder? Een blik in vogelvlucht op het leven en de kunstopdrachten van Johan Ortt van Nijenrode.¹

Johan Ortt was het tweede kind van Jean Ortt (1594-1652) en Lucretia Boudaen (1617-1663).² Lucretia stamde uit een aanzienlijke familie, haar grootmoeder stamde uit het adellijke geslacht Pellicorne. Jean was als 20-jarige jongen vanuit het Noord-Franse Saint-Omer³, al in de middeleeuwen beroemd vanwege de productie van laken en wol, in 1616 naar Amsterdam getrokken. De stad had een grote aantrekkingskracht: Niet alleen was zij na de val van Antwerpen in 1585 ’s werelds grootste stapel- en opslaghaven, maar ook het belangrijkste financiële centrum, waar een relatief tolerant godsdienstbeleid en veel werkgelegenheid zorgden voor een enorme toestroom aan geloofsimmigranten uit Zuid- en Oost-Europa. Door deze toestroom, aangevuld met een immigratiestroom vanuit het platteland, groeide Amsterdam explosief. Woonden er rond 1580 nog 30.000 mensen in de stad, rond 1600 was dit aantal al verdubbeld

om door te groeien tot de 220.0000 mensen die er in 1670 woonden. In totaal kwamen er in de 17de eeuw 330.000 immigranten naar Amsterdam.⁴ Met hun komst namen zij niet alleen jarenlange ervaring en vaak kapitaal mee, maar ook een uitgebreid netwerk van handelscontacten door heel Europa.

In Amsterdam gebeurde het, de stad bruiste van energie en van bouwactiviteiten – de aanleg van de grachtengordel was in 1612 begonnen –, op straat hoorde men tientallen talen spreken, hier kon iedereen die zijn kansen greep goede zaken doen en fortuin maken. Jean greep in deze stimulerende omgeving zijn kansen; bij zijn overlijden behoorde hij tot de 25 rijkste Amsterdammers van de 17de eeuw met een geschat kapitaal van ruim fl. 850.000.⁵ Hij was een van de vele succesvolle voorbeelden van immigranten die binnen één generatie fortuin maakten en aanzien verwierven.⁶

Na 22 jaar in Amsterdam gewoond en gewerkt te hebben, trouwde Joan in 1638 met de 22 jaar jongere, uit Antwerpen afkomstige Lucretia Boudaen. Het echtpaar kreeg drie kinderen, Lucretia, Johan en Abraham, geboren met een gouden lepel in de mond. De familie woonde aan de Keizersgracht, vlakbij de Leliegracht, met een pakhuis erachter aan de Prinsengracht. De status van de familie werd bevestigd door zowel de ouders als de kinderen te laten portretteren. Jacob van Loo (1614-1670) schilderde Jean en Lucretia⁷ en in 1648 werden de kleine Lucretia en Johan geportretteerd, vermoedelijk door Bartholomeus van der Helst (1613-1670).⁸ Deze schilder portretteerde niet alleen de allerrijkste en belangrijkste Amsterdammers als leden van de families Bicker, Coymans of Trip, maar schilderde in datzelfde jaar 1648 ook de grootse ‘schuttersmaaltijd ter ere van de Vrede van Munster’, naast de Nachtwacht één van de pronkstukken van het Rijksmuseum. Een overweldigend groepsportret dat qua uitstraling contrasteert met de ingetogenheid van de portretten van de beide kindjes Ortt. Broer en zusje zijn als pendants weergegeven, Lucretia in een grijze gedamasceerde japon met goud zwart passement, een witte stolpkraag met middenvoor een diamanten strikje en zilverrood brokaten strikjes langs zij, parels om de nek en in haar oren en haar haar in een chignon, versierd met zilverrood lint. Johan draagt een gedamasceerde buis met een knopenrij middenvoor, gespleten mouwen over een wit hemd, een klein boordkraagje met akertjes en draagt op zijn lange krullende lokken een grote hoed met brede rand en struisvogelveren. Twee grote mensjes in de dop, zoals in die tijd gebruikelijk was kinderen aan te kleden.

De jongste zoon Abraham was nog geen vier jaar en Johan was net twaalf toen hun vader in 1654 overleed. Moeder Anna hertrouwde zes jaar later met papierhandelaar Christophel van Gangelt.⁹ Johan was toen al achttien, zijn nieuwe stiefvader zal niet zoveel invloed meer op zijn opvoeding hebben gehad. Toen ook zijn moeder drie

Afb. 1 Portret van Joan Ortt op zesjarige leeftijd. Bartholomeus van der Helst (toegeschreven aan), 1648. (Afb. RKD)

Afb. 2 Portret van Lucretia Ortt op negenjarige leeftijd. Bartholomeus van der Helst (toegeschreven aan), 1648. (Afb. RKD)

jaar later overleed – Johan was pas 21 – erfde hij een dusdanig vermogen dat werken eigenlijk niet meer nodig was.

Verstandige huwelijkspolitiek

Op zijn achttiende was Johan lid van de ruitserij, waarmee hij op 15 juni 1660 deelnam aan de intocht van Maria Henrietta Stuart (1631-1660), prinses van Oranje. Op de vijfdeelige prent die van deze grootse intocht gemaakt is, staat Johan afgebeeld en als eerste vermeld onder groep B van jonker Jacob de Graeff, cornet (1642-1690). De jonge Willem III (1650-1702) was nog maar tien jaar oud en zat naast zijn moeder in de koets. Ongetwijfeld was hij onder de indruk van al die fraai aangeklede mannen te paard – het waren er haast honderd! –, met hun zwierige hoeden met veren die meedeinden op de tred van de paarden. Het was van een afstandje, maar het was de eerste kennismaking van de achttienjarige Johan met de latere koning-stadhouder.

Over Johans opleiding is (nog) niets bekend. Hij moet een brede scholing gekregen hebben en een nieuwsgierige jongen zijn geweest, gezien zijn latere interesse in wetenschappelijke zaken en nieuwe ontdekkingen, die blijken uit zijn contacten met weten-

De reis ging voort door Frankrijk naar Italië en Duitsland waar hij op bezoek ging bij vorsten, geleerden, adellijke families, schrijvers en wetenschappers. Delen van de reis vergezelden vrienden hem, onder wie de Franse dichter en vriend van Molière Jean Hesnault. Of vrienden boden aan om met hem mee te reizen, zoals een telg uit het rijke geslacht van wapenproducenten De Geer.¹² In Rome werd Johan ontvangen door de hertog van Bracciano en in Venetië was hij te gast in het paleis van de familie Morosini en bij de Bartolotti's, familie van zijn toekomstige schoonfamilie.¹³ Het kan goed zijn dat hij hier in Venetië (weer) de gefortuneerde en knappe Anna Pergens ontmoette. Zij was, als dochter van WIC-bewindhebber Jacob Pergens en zijn derde vrouw Leonora Bartolotti, opgegroeid aan de Herengracht, vijf deuren naast haar grootouderlijk huis, het nu als Huis Bartolotti bekendstaande dubbele huis nr. 168-170. Het stel leerde elkaar voor hun huwelijk al goed kennen, ook – geheel tegen de kerkelijke en wereldlijke regels in – fysiek. Dat maakte kennelijk zoveel indruk op Constantijn Huygens, dat hij het tien jaar later nog vermeldde in zijn dagboek. Anna en Johan hadden reeds 'conversaties met elkander' gehad voor het huwelijk. Dat had Constantijn weer van zijn vrouw gehoord, die het weer had gehoord van Stans, een van de zusters van Anna. Zij had 'vuile hemden' in huis gevonden.¹⁴

Johan en Anna gingen in ondertrouw op 11 juni 1672.¹⁵ Een opmerkelijke datum, want een dag later zou de Franse koning Lodewijk XIV de Republiek binnenvallen door de Rijn bij Lobith over te trekken met een enorme troepenmacht van 130.000 man: de start van het Rampjaar. Helaas is er niets over de huwelijksvoltrekking bekend. Toch moet de sfeer gespannen zijn geweest in de Republiek; de komst van de Fransen dreigde al een tijd en in veel delen van het land waren mensen op de vlucht geslagen. Begin juni schreef de Utrechtse advocaat Cornelis Verborcht aan Hendrik Thierens, secretaris van Naarden, dat men in de stad Utrecht 'niets deed dan vluchten', dat de Fransen met ettelijke duizenden waren doorgebroken bij 'het Tolhuis' bij Lobith, en dat de vijand wel eens binnen twee dagen Utrecht zou kunnen bereiken.¹⁶ Omdat Amsterdam achter de waterlinie lag was de stad relatief veilig en dus een toevluchtsoord voor duizenden vluchtelingen.

Bij de start van het Rampjaar was, zoals bekend, 'het volk redeloos, de regering radeeloos en het land reddeloos'. Niet alleen Frankrijk, maar ook Engeland en de bisschoppen van Munster en Keulen vielen de Republiek aan. Na de dood van stadhouder Willem II in 1650, acht dagen voor de geboorte van zijn zoon Willem III, was het stadhouderloze tijdperk ingeluid en de benoeming van een nieuwe stadhouder werd met ferme hand tegengehouden door de regentenpartij onder beheer van Cornelis

de Graeff en Andries Bicker. Willem III was in feite ‘machteloos’ en ‘werkeloos’. De inval door zijn aartsrivaal Lodewijk XIV bood hem de kans zich te bewijzen en bracht hem in feite het leiderschap van de Republiek. Vier maanden na zijn benoeming tot kapitein-generaal werd Willem III benoemd tot stadhouder van Holland en Zeeland. Johan en Anna waren net zes weken getrouwd, zij zullen de benoeming ongetwijfeld met grote interesse gevolgd hebben.

Vroege banden met de Vechtstreek

Niet alleen Johan, maar ook zijn zuster en broer trouwden ‘handig’, met leden van de rijkste en meest vooraanstaande koopmansfamilies uit Amsterdam. Die op hun beurt, ook vast niet voor niets, de schatrijke kinderen Ortt de trouwring aanschoven. Abraham zou trouwen met de zestien jaar jongere Amsterdamse burgemeestersdochter Jacoba Bors van Waveren (1666-1754) en Lucretia trouwde in 1659 met Joseph Deutz (1624-1684), een van de veertien kinderen van Jean Deutz en Elisabeth Coymans.¹⁷ Josephs grootvader, Balthasar Coymans, was een fervent kunstverzamelaar, een passie die hij deelde met zijn kleinzoon. Twee van Elisabeths zusjes, dus tantes van Joseph, waren getrouwd met respectievelijk Pieter Belten (1605-1640) en Johan Huydecoper (1599-1661), die de eerste buitenplaatsbouwers aan de Vecht zouden worden. Huydecoper verbouwde in 1628 de boerderij die zijn vader in 1608 had gekocht tot het buiten **Goudestein** en Pieter Belten gaf een jaar later opdracht aan architect Jacob van Kampen zijn buitenplaats **Huys ten Bosch** te bouwen, een kilometer ten zuiden van **Goudestein** gelegen. Van Kampen had vier jaar eerder voor Pieters schoonvader Herengracht 170, het zogenaamde Coymanshuis ontworpen. Pieter wilde zich met de prestigieuze opdracht een buitenplaats aan de Vecht te bouwen ongetwijfeld niet alleen meten met zijn schoonvader, maar ook met zijn zwager Huydecoper.¹⁸ Vanaf 1661 woonde Johan Huydecoper III op **Goudestein**. Lucretia en Joseph zullen vast hun neef bezocht hebben daar aan de Vecht. Wellicht gingen Johan en Anna mee, en was dit hun eerste kennismaking met het leven op een buitenplaats aan de Vecht.

Afstand van het rijke leven

Door zijn huwelijk met Anna Pergens raakte Johan Ortt – weliswaar op enige afstand – gelieerd aan P.C. Hooft (1581-1647) en Constantijn Huygens (1628-1697). Leonora Hellemans (1595-1661) was als weduwe van Anna’s oom Jan Baptiste Bartolotti getrouwd met P.C. Hooft en haar nichtje Susanna Ryckerts was in 1668 met Constantijn Huygens jr. getrouwd. ‘Elle est belle comme un ange’ schreef Susanna Huygens eens over Anna Pergens.¹⁹ Knap, rijk, uit een invloedrijke familie en, naar later zou blijken, sterk en slim. Johan had een goede keuze gemaakt.

te klein

Afb. 4 De ruïne van Nijenrode in 1673, gravure door J. Sorjous. (Coll. Rijksmuseum)

Afb. 5 Het kasteel Nijenrode aan de Vecht bij Breukelen, Jacobus Storck (1660-1686). (Coll. Rijksmuseum)

Het echtpaar Ortt-Pergens leefde in alle rijkdom aan de Amsterdamse grachten en maakte deel uit van de Amsterdamse koopmans'jerset'. Toch moet deze levensstijlen niet bevallen hebben, want zij raakten onder invloed van de geschriften van de mystica en profetes Antoinette Bourignon (1616-1680), die zichzelf als een nieuwe Maria of Eva beschouwde, door God gezonden om een nieuw, spiritueel christendom te verkondigen en die een sober leven, uitsluitend volgens de raadgevingen van Jezus Christus propageerde.²⁰ De kiem voor deze interesse in haar denkbeelden was al in Parijs gelegd, bij de contacten met Jan Swammerdam, die als Bourignon-aanhanger van het eerste uur Ortt in contact bracht met haar gedachtegoed. Ortt financierde haar eerste boeken en kocht zelfs een plek buiten de stad om zich, samen met mede-volgers van Bourignon, terug te trekken uit het wereldse leven en in alle stilte een aan God gewijd leven te leiden: de ruïne van kasteel **Nijenrode** bij Breukelen.²¹

Een ruïne weer opgebouwd

Dit van oorsprong 13de-eeuwse kasteel was in het rampjaar 1672 door de Fransen als hoofdkwartier ingenomen en bij hun gedwongen aftocht naar Frankrijk, in september 1673, grotendeels verwoest door Zwitserse huurtroepen. Vrijwel alle kastelen en veel buitenplaatsen langs de Vecht waren door ditzelfde lot getroffen.

In de jaren hierna werden de meeste buitenplaatsen gerestaureerd of herbouwd. Ook de nieuwbouw van buitenplaatsen nam een vlucht. Bezat in de eerste helft van de 17de eeuw tien procent van de Amsterdamse elite een buitenhuis, in de tweede helft van die eeuw liep dat op tot dertig à veertig procent en in de eerste helft van de 18de eeuw tot zo'n tachtig procent.

Van de zeven verwoeste kastelen aan of bij de Vecht werden er vijf weer opgebouwd: **Gunterstein, Huis ter Meer, Kronenburg, Nederhorst** en **Nijenrode**. Dit gebeurde over het algemeen niet door de adellijke eigenaren. Deze hadden of geen geld of te weinig betrokkenheid bij hun kasteel om een restauratie of herbouw ter hand te nemen. Maar een nieuwe groep kopers diende zich aan: de in deze oorlogsperiode nog rijker geworden Amsterdammers, die in de aankoop van een kasteel met de vaak daarbij behorende ambachtsheerlijkheid een geweldige mogelijkheid zagen hun status te vergroten. De bijbehorende titel van ambachtsheer maakte de aanschaf van een kasteel nog aantrekkelijker dan die van 'slechts' een buitenplaats.²²

Johan Ortt vormde een uitzondering op de gangbare wens tot het verkrijgen van status door de aankoop van een kasteel met bijbehorende titel. Toen hij op 10 februari 1675 via een veiling de kasteelruïne (met de ambachtsheerlijkheid Breukelen, Nijenrodesge-recht) voor fl. 40.000 kocht van Gerard Adriaan van Reede, zag hij hier zijn eigen paradijs in waar hij en zijn geestverwanten zich in alle rust konden terugtrekken.²³ Ook

wat betreft het eindresultaat van de restauratie volgde hij zijn eigen pad en was Johan een vreemde eend in de Vechtse bijt. Werd op de fundamenten van de meeste andere verwoeste kastelen een uiterst moderne buitenplaats gebouwd, Johan Ortt koos ervoor om zijn kasteel terug te restaureren naar min of meer de oude staat. Voorbeelden van hoe het kasteel er in welstand had uitgezien waren er genoeg. De eigenaren van het kasteel rond 1650 waren kunstverzamelaars en wellicht opdrachtgevers van meerdere werken van het kasteel. Door zijn majestueuze uiterlijk en pittoreske ligging aan de oever van de Vecht was het kasteel sowieso in die periode een geliefd onderwerp voor landschapsschilders en graveurs als Jan van der Heijden, Salomon Ruysdael, Jacobus Storck of Theodorus Matham.

Betrokkenheid Dortsman

De Amsterdamse architect Abraham Dortsman (1635/36-1685) moet betrokken zijn geweest bij de herbouw. In een brief aan zijn vader d.d. 11 mei 1681, waarin hij hem bedankt voor zijn zorg inzake de staat van het houten tonmolentje, noemt Ortt Dortsman's naam. 'Gelieve mons. Jean Dortsman uit vriendschap aan mij over te laten hetgeen hij voor het werk van doet maecken ... (rest is onleesbaar)'.²⁴ Ook zijn enkele bouwkundige elementen als blinde nissen in de gang op de eerste verdieping en de strakke stijl van de gevels 'typisch Dortsman'. Ortt kende Dortsman ongetwijfeld vanwege zijn ontwerpen van grachtenhuizen van de rijkste en machtigste (vaak Waalse) Amsterdammers, waaronder dat van Jan Six aan de Herengracht 456 (1666), de tweelinghuizen van Jeremias van Raey (Keizersgracht 672-674, 1671, nu Van Loonmuseum), de burgemeesterswoning van Joan Corver (Herengracht 456, 1671) of (vermoedelijk) Herengracht 502, de huidige ambtswoning van de burgemeester. Of van een van de andere ontwerpen van meer openbare gebouwen van zijn hand, zoals de ronde Lutherse kerk, het Walenweeshuis, de Oosterkerk of verschillende verdedigingswerken van de Oude Hollandse Waterlinie. Aansluitend aan de herbouw van **Nijenrode** zou Dortsman in 1680 weer actief zijn in Breukelen, met de bouw van een buitenplaats op de fundamenten van het verwoeste kasteel **Gunterstein** in opdracht van Magdalena Poulle.²⁵

Van een teruggetrokken naar een uitbundig leven

Op **Nijenrode** ontvingen Johan en Anna geestverwanten en volgelingen van Bourignon zoals Swammerdam, de Hamburgse Johan Hase en Swammerdams nicht Margriet Volckers. De laatste twee traden zelfs in dienst bij Johan als secretaris en dienstmaagd en trokken in op het kasteel.

Afb. 6 Detail wandtapijt met de wapens van Ortt en Pergens. (Coll. Rijksmuseum)

Binnen twee jaar kwamen er barsten in de intensieve relaties in deze ‘commune’: *trouble in paradise*. Een futiele aanleiding, het in rekening brengen door Ortt van onkosten en potloden die Swammerdam versleten zou hebben, was de aanleiding voor een ruzie, waarna Ortt brak met Bourignon.²⁶ Nu kwamen zijn kasteel en zijn nieuwe titel wél van pas: het sobere en ascetische leven dat het echtpaar een paar jaar had geleid, werd ingeruild voor een uitbundige, semi-adellijke levensstijl. Voor zover het kasteel nog niet af was, werd het afgebouwd. De haarden werden voorzien van gietijzeren haardplaten met daarop de alliantiewapens van Ortt en Pergens: een klimmende leeuw met een pijl in de rechterklauw en een Franse lelie. Het jaartal 1682 op de haardplaten refereert wellicht aan de afronding van de restauratie. Nog veel kostbaarder was het laten inweven van de familiewapens in een wandtapijt, waarmee de muren van een kasteelzaal werden bedekt.

Naast het kasteel werd een stal gebouwd met ruimte voor 50 paarden en een manege ‘met een balcon voor heeren en dames om exercitiën van de manege te aanschouwen, waarvan desselven heer (Ortt) een groot liefhebber was’.²⁷

De collectie paarden was ongeëvenaard in de hele Republiek. Hij fokte ze in alle kleuren: ‘Izabelle-verwige met lange witte maanen en staarten, tijgervlakkige, rondt-

geplekte appelgrauwe, zwartgitte met witte kollen en voeten, kastanjebruine enz, die alle in zijn eigen stoeterij geteelt werden'.²⁸ Zowel de soorten paarden – 'barokpaarden', Lippizaner-achtigen met veel – vermoedelijk – Andalusisch bloed – als de haarkleur waren bijzonder. Inlandse paarden waren in de Republiek hoofdzakelijk zwart.²⁹ Paarden werden hier gefokt en getraind, zowel voor dressuur als om voor de koets gespannen te worden. Dat de paarden uit eigen stal kwamen, blijkt ook uit het feit dat het familiewapen van Ortt is ingebrand op de paardendijen, zoals te zien is op enkele schilderijen.³⁰

Naast het kasteel werden baroktuinen aangelegd. Lange zichtlijnen vanuit het kasteel, vijfverpartijen en meerdere tuinen in verschillende afmetingen, gevuld met symmetrische *parterres de broderie* omringden de drie zijden van het kasteel die niet aan de doorgaande weg lagen.

Net als het kasteel waren de tuinen bedoeld om de gasten te imponeren. En die waren er volop; uit binnen- en buitenland bezocht men het echtpaar Ortt in hun spectaculaire kasteel. Vrienden en familie waren nooit ver weg, Amsterdam was maar een paar uur varen en nog dichterbij lag Utrecht, waar Anna's zuster Maria Magdalena (1648-1721) na haar huwelijk in 1681 met François graaf van St. Poll op Janskerkhof 10 was gaan wonen.

De eerste kunstopdrachten

De breuk met Bourignon vond in 1677 plaats. Wellicht dat Ortts vrome bedoelingen en drang naar een ascetisch leven toch niet zo vroom waren als zij leken, want al een jaar voor de breuk liet hij zich portretteren door Barend Graat, een neef en leerling van Jan Both. Het werk was duidelijk bedoeld om te imponeren: in groot formaat (278 x 323 cm), op een 'steigerend' paard in levade, als ware hij een vorst. Vol zelfvertrouwen kijkt Johan de toeschouwer aan. Hij is gekleed als een officier van de cavalerie, met een pistool-in-halster aan zijn riem die om de taille van zijn rock zit. Uit de witte, opbollende mouwen steekt zijn gehandschoende hand, die een zweep boven het hoofd van het paard houdt. Hij heeft het woeste dier – briesend, opengesperde ogen – geheel onder controle, dat moge duidelijk zijn. Jachthonden laten zien dat het hier een jachtscène betreft. Dit alleen al is opmerkelijk, want het jachtrecht was slechts aan de adel voorbehouden. Met de aankoop van zijn kasteel en bijbehorende ambachtsheerlijkheid had Ortt kennelijk ook dit jachtrecht verkregen. Of hij eigende het zich toe... Ook broer Abraham was geportretteerd door Graat. Deze pendant toont Abraham na een jachtpartij, de aangeschoten haas en eenden liggen naast hem.³¹ De keuze voor Barend Graat was opvallend: de broers Deutz – onder wie dus Ortts zwager Joseph – hadden zich door hem in 1658 als succesvolle zakenmannen in een Venetiaans

Afb. 7 Johan Ortt door Barend Graat (1628-1709), circa 1676. (Afb. RKD)

aandoende villa laten portretteren. Wellicht kende Ortt Barend Graat persoonlijk via zijn zwager.

Twee andere portretten (ongedateerd) van de hand van de beroemde Rembrandt-leerling Nicolaas Maes zijn een uitmuntend voorbeeld van het aristocratiseringsproces van de rijk geworden kooplieden dat vanaf de jaren 1670 op volle stoom kwam en waaraan Ortt uitbundig deelnam. Portretschilders als Caspar Netscher, Nicolaas Maes, Michiel van Musscher en Jan de Baer krijgen opdrachten om hun opdrachtgevers statusbewust en gekleed volgens de laatste mode af te beelden. Er zijn tientallen portretten van vrouwen die er ongeveer zo uitzien als Anna Pergens, met haar blauw satijnen negligé over een witte onderjapon met kant afgezet, een parelcollier om haar hals, peervormige parels in haar oren en haar haar volgens de laatste mode ‘à la hurluberlu’. Even zoveel voorbeelden zijn er in dit laatste kwart van de 17de eeuw van bepruikte mannen in harnas gehuld met een gepluimde helm en/of andere statussymbolen ernaast. ‘Invulportretten’ worden deze werken ook wel genoemd, waarin de geportretteerden als het ware door de schilder geregisseerd in min of meer dezelfde houding, kleding en tegen eenzelfde achtergrond worden weergegeven.³² Dat geldt in zekere zin ook voor de uiterst modieuze portretten van Johan en Anna. Waar Anna hier haar ‘concurrenten’ de loef afsteekt, is dat zij het aandurft zich te laten afbeelden met een hermelijnen mantel om haar schouders, het symbool bij uitstek voor een koningin. Van een dergelijke ‘hoogmoed’ onder rijke burgers zijn maar weinig

Afb. 8 Johan Ortt door Nicolaas Maes (1634-1693), tussen 1672 en 1690. (Part. coll.)

Afb. 9 Anna Ortt-Pergens door Nicolaas Maes (1634-1693), tussen 1672 en 1690. (Part. coll.)

voorbeelden bekend. Ook Johan liet zich uiterst adellijk, zo niet vorstelijk afbeelden: in harnas gehuld, om zijn nek een kanten jabot, één hand zelfverzekerd in de zij, de andere rustend op een roodgepluimde helm. Harnassen en helmen met rode veren pasten voordien ook alleen bij vorsten, edellieden of veldheren. Op het portret van Willem III door Caspar Netscher (Rijksmuseum) bijvoorbeeld leunt Willem III ook op een helm met rode pluimen.

Waarin deze Ortt-portretten ook letterlijk en figuurlijk de kroon spanden boven portretten van andere rijke Amsterdammers, waren de zeer fraai gestoken lijsten met de wapens van Ortt en Pergens, bekroond door een gravenkroon. Al was Ortt niet van adel, zijn kasteel en ambachtsheerlijke titel (heer van Nijenrode) legitimeerden hem – volgens hemzelf – kennelijk het gebruik een grafelijke titel. Dat hij deze titel ook in de sociale omgang gebruikte, blijkt uit de brieven van zijn Franse vrienden die geadresseerd zijn aan de ‘comte d’Oort’...

Kortom, deze portretten waren wel een uitzonderlijk staaltje van ‘upgrading’ van de Ortts, ook ten opzichte van hun gefortuneerde medestadsgenoten en -buitenplaatsbewoners. Zij waren een echtpaar van statuur en iedereen mocht dat weten.³³

Afb. 10 Stadhouder Willem III door Godfrey Kneller, circa 1689. (Coll. Scottish Gallery)

Afb. 11 Mary Stuart door William Wissing, circa 1685. (Coll. ICN)

Het is goed mogelijk dat de werken geschilderd zijn bij het huwelijk van Johan en Anna in 1672, of enkele jaren later na de voltooiing van de restauratie van het kasteel, dus rond 1682. Zeer gelijkende haardracht, juwelen en jurk die Anna draagt zijn te vinden op portretten die gedateerd zijn tussen 1670 en 1690.³⁴

Een echtpaar dat in vrijwel exact dezelfde stijl op vele portretten werd afgebeeld, waren stadhouder Willem III en zijn Engelse echtgenote Mary Stuart, zoals goed te zien is op bijgaande afbeeldingen. Volgde Ortt alleen maar de mode of was hij extra geïnspireerd door de toonaangevende stadhouder? Dat hij deze portretten met eigen ogen aanschouwd heeft is zeer goed mogelijk. Met name het portret van Willem III door Kneller is ontelbare keren gekopieerd. Niet alleen op bestelling van het hof, dat ze kocht voor paleizen, overheidsgebouwen, gouverneurs van provincies overzee of als geschenken bij gezantschappen naar buitenlandse vorsten, maar ook besteld door veel Oranjegezinden in de Republiek.³⁵ Feit is dat Ortt eind jaren 1680 aan nog twee andere kunstenaars portretopdrachten gaf, die (toevallig?) beiden voor de stadhouder werkten.

Uitbreiding kunstcollectie

Niet alleen door opdrachten maar ook door vererving breidde Johans kunstcollectie zich uit. In 1685 overleed zijn zwager Joseph Deutz, die al sinds 1663 weduwnaar was van Lucretia. Lucretia's broers Johan en Abraham Ortt waren erfgenaam van hun zuster, maar kennelijk behield Joseph het vruchtgebruik van haar bezittingen, want pas na zijn overlijden in 1684 erfden Johan en Abraham de kunstwerken die Lucretia bij haar huwelijk had ingebracht en wellicht andere werken die Joseph had verzameld.³⁶ In zijn jonge jaren, tijdens de drie jaar durende grand tour die hij had gemaakt, handelde Joseph al in kunst en startte hij met het aankopen van kunstwerken. De verzameling die hij gedurende zijn leven opbouwde, bestond uit vele marmeren beelden en zo'n 70 schilderijen, die hingen in zijn huis op de Keizersgracht en op zijn buitenplaats '**Het Pannenhuis**' in de Beemster. Uit de collectie blijkt een voorliefde voor Italiaanse schilders (Annibale Caracci, Mattia Preti) en Nederlandse schilders die in Italië werkzaam waren geweest waaronder Karel DuJardin, Jan Baptist Weenix en Michael Sweerts, wiens artistieke hoogtepunt, de serie 'De zeven daden van barmhartigheid' in zijn bezit was (waarvan er vier in het Rijksmuseum hangen). Maar evenzogoed waren in Nederland gebleven schilders als Paulus Potter, Jan Lievens, Jan Porcellis en zelfs Rembrandt (in prenten) in de collectie vertegenwoordigd. Welke van deze werken zouden aan de muren van **Nijenrode** hebben gehangen en welke toonde Ortt in zijn Amsterdamse grachtenpand?

Dezelfde smaak als de stadhouder

Wellicht smaakte deze in de schoot geworpen kunstcollectie naar meer. Twee jaar na het erven van de tientallen kunstwerken gaf Johan opdracht aan de beroemde – sinds 1686 in het nabijgelegen Vreeland wonende – schilder Melchior de Hondcoeter (1636-1695) maar liefst drie schilderijen te maken. Hierop spelen, naast vermoedelijk hijzelf en enkele andere personen, hoofdzakelijk zijn paarden de hoofdrol. Het zijn alle drie a-typische werken voor De Hondcoeter, waaruit misschien de creatieve geest van zijn opdrachtgever sprak. Op één van de werken staat Johan Ortt pontificaal centraal, gezeten op een schimmel met ingevlochten manen en een bit met vergulde noppen. Een goudbrokaten dekkleed ligt onder het zadel en de steigerende leeuw uit het Ortt-wapen is ingeschoren op het linkerdijbeen van het paard. Achter Ortt houdt een bediende een zwart paard vast waarop een rijk geborduurd dekkleed en zadel al zijn vastgesnoerd. Een tweede man, gezien zijn kleding gefortuneerd – is het zijn broer Abraham? – houdt de riemen van drie hazewindhonden vast terwijl hij wijst naar een zwart-wit paard. Gaat zijn voorkeur uit naar dit nog ongezadelde paard? Twee andere jachthonden staan achter Johan. Door de opening van de half afgesneden italianise-

Afb. 12 Johan Ortt door Melchior de Hondecoeter. (Coll. The Royal Collection Trust her Majesty Queen Elisabeth II, RCIN 405956)

rende poort is een deel van een kasteel zichtbaar dat iets weg heeft van **Nijenrode**. Of de poort waarheidsgetrouw is weergegeven of – net als het landschap – fantasievol italianiserend is, is niet bekend. Er zijn geen afbeeldingen overgeleverd waarin er beelden in nissen van de renaissancepoort staan. De bomen staan vol in groen lover, de lucht is blauw met een paar langstreckende wolken, terwijl paddenstoelen en mossoorten links en rechts op de voorgrond verwijzen naar een herfstachtig moment van het jaar. Van de serie is dit het enige werk dat gedateerd is; M.D. Hondecoeter 1687 staat geschilderd op de poort onder het beeld in de nis.

Een tweede werk toont wederom een schimmel, dit keer vastgehouden door een rijk geklede man die in zijn andere hand zijn hoed vasthoudt. Achter hem de toegangstrap naar **Nijenrode**. De witte pilaar bekroond met een bol was op het vorige schilderij ook

Afb. 13 Figuren met twee paarden voor kasteel Nijenrode, Melchior de Hondcoeter. (Coll. The Royal Collection Trust her Majesty Queen Elisabeth II, RCIN 405955)

Afb. 14 Drie paarden tijdens training, Melchior de Hondcoeter. (Coll. The Royal Collection Trust her Majesty Queen Elisabeth II, RCIN 405954)

zichtbaar. Uit het raam links van de deur leunt een vrouw (Anna Pergens²), op het bordes staat een man in het zwart gekleed met een lange pruik en een jongeman gekleed in een wit gewaad houdt een tweede, zwart, paard vast. Op de achtergrond wandelt een elegant stel, gevolgd door een bediende, en een man leunt op de balustrade van waar hij uitzicht heeft op een grote variatie aan bomen. Over het gras lopen exotische vogels als een flamingo, een kalkoen en twee andere exotische vogels. Juist om het schilderen van dit soort vogels was De Hondecoeter beroemd. Of de aanwezigheid van de vogels betekende dat deze ook daadwerkelijk rondliepen op **Nijenrode** is niet zeker; De Hondecoeter had modellen van exotische vogels en andere dieren te over. Deze geschenken van de West- en Oost-Indische Compagnie liepen en fladderden rond in de volières en menagerieën van Het Loo en de andere paleizen van Willem III (Honselaarsdijk, Soestdijk, Huys ten Bosch), waar De Hondecoeter veelvuldig aan het werk was.³⁷ Ook uit de details aan en rond het kasteel blijkt de continue aanwezigheid van paarden. Tegen de kasteelmuur hangt een schuier om de paarden te borstelen, om de hoek stroomt water uit een kraan in een stenen drinkbak. We zien een zwengelpomp maar toch stroomt er water uit zonder dat iemand pompt. Zou dit een overdrachtelijke betekenis hebben?³⁸

Een hooivork op de grond lijkt er neergegooid te zijn nadat er hooi voor de paarden is neergelegd; twee strosproeten liggen nog op de grond.

Op een derde werk staan de paarden in de hoofdrol: drie Spaanse paarden worden hier getraind. Een witte schimmel, vastgehouden door een in rijke kleding gestoken Moorse bediende, draagt een met gouden franje afgezet roodfluwelen zadeldek volgens de Spaanse mode. Links daarvan houdt een man een tweede schimmel vast en rechts staat een gestippeld paard vastgebonden tussen twee houten palen. Een man heeft zojuist met een zweep een tik gegeven zodat het paard in levade staat. Het imaginaire landschap op de achtergrond laat een hoge begroeide berg zien waarop een rij paarden (voor training?) omhoog loopt. Net als bij de andere werken wordt het werk aan de onderkant op de hoeken afgesloten door aan paarden gerelateerde voorwerpen als een zweep, een zadel en stijgbeugels aan de ene, onkruidachtige planten en een hond als afsluiting aan de andere kant.³⁹

Waarom kreeg juist De Hondecoeter deze opdracht? Hij was hoofdzakelijk beroemd vanwege zijn weergave van exotische vogels en dieren, niet zozeer van paarden of mensfiguren. Sterker nog, er zijn van zijn hand geen andere schilderijen bekend met paarden en maar drie andere schilderijen waarop mensen zijn afgebeeld.⁴⁰ Daarbij zijn maar op één van de drie Ort-schilderijen een paar exotische vogels te zien, dus deze spelen duidelijk niet de hoofdrol in deze werken. Zou ook hier Willem III inspiratiebron zijn? De stadhouder had in 1684 het middeleeuwse kasteel het Oude Loo

gekocht, om ernaast een geheel nieuw jachtslot te bouwen. Dit was gedecoreerd met een behoorlijk aantal werken van Melchior de Hondecoeter, die veel voor de stadhouder gewerkt heeft.

Ook het familieportret van de Ortts door Dirk Maes (1656-1717) vertoont een hoge mate van beïnvloeding door de smaak van Willem III. De uit Haarlem afkomstige Maes – leerling van Hendrik Mommers en vervolgens van Nicolaas Berchem – was gespecialiseerd in het schilderen van paarden en bekend van zijn weergaven van veldslagen, die hij in opdracht van Willem III maakte. Het bekendste schilderij in dit genre is van de slag bij Boyne, waarbij hij in het gevolg van de stadhouder meereisde om deze veldslag weer te geven.

Op het hier afgebeelde groepsportret van de Ortts lijkt het of de familie zich klaar maakt voor de jacht. In het midden staat Johan Ortt – rode rok, driekantige steek op het hoofd – op de voorgrond, op een paard in levade. Links van hem – in het bruin – zijn zwager, François graaf van St. Pol, daarnaast broer Abraham in een blauwe mantel. Zijn zwager Willem, graaf van Bylandt, rijdt op de achtergrond weg.⁴¹ In de calèche, bespannen ‘à la Daumont’⁴² met een zesspan isabellakleurige (grauwwitte) paarden zit Anna Pergens met de erfopvolger, neefje Johan Ortt II, zoon van Abraham en Jacoba. De koetsier, palfrenier en rijknechten zijn in fraai rood-met-gouden uniformen (de kleuren van het Ortt-wapen) uitgedost. Op de voorgrond leidt de opperstalmeester, eveneens in een rijk uniform, met de hoed in de hand, samen met een Moorse knecht, drie hengsten getuigd en gezadeld naar zijn meester. Een grote rol is voor het landschap weggelegd, maar ook de rijkdom van de familie wordt benadrukt in de weergave van het park dat met fonteinen en beelden is aangekleed, de koets en het grote aantal paarden.

Opvallend is de aanwezigheid van de Moorse knecht, die zo te zien een glanzende metalen slavenband draagt. In deze periode was een dergelijke figuur echt een bezienswaardigheid en als statusverhogend symbool of decoratieve toevoeging regelmatig te vinden op (jacht)portretten. In de hele Republiek was het aantal Moren aanvankelijk op één hand te tellen. In de loop van de 18de eeuw nam het aantal zwarte mensen, hoofdzakelijk vanuit Suriname en ook wel Curaçao, toe. Of de Moor ook daadwerkelijk in dit gezelschap aanwezig was, valt te betwijfelen. Het is wel mogelijk, omdat degenen die dergelijke donkere slaven in dienst hadden over het algemeen hooggeplaatste personen uit de WIC waren, die ze importeerden vanuit Brazilië. Anna’s vader was bewindhebber van de WIC, dus wellicht had hij een Moorse knecht. Een andere mogelijkheid is dat Maes een model voor zijn doek verkregen had uit de omgeving

van de Jodenbreestraat, waar hij regelmatig langs ging bij Rembrandt. In deze buurt woonde een kleine gemeenschap donkere – vrije, onafhankelijke – burgers, waarvan er enkele door Rembrandt zijn vastgelegd, niet als onderdeel van een groepsportret maar als zelfstandig onderwerp.⁴³

Bij het schilderen van dit werk moet haast al bekend zijn geweest dat de kleine Johan Ortt II de erfopvolger van Johan I zou worden; bij zijn geboorte was Johan I al 43 en Anna al 35, destijds bijna te oud om nog kinderen te krijgen. Gezien de leeftijd van de kleine Johan, zo te zien is hij 4 of 5 jaar oud, moet het schilderij rond 1689-'90 te dateren zijn.⁴⁴

Wellicht niet geheel toevallig waren juist in die periode door dezelfde Dirk Maes meerdere jachtschilderijen gemaakt voor stadhouder Willem III. We zien hier een vrijwel identieke opstelling als in het Ortt-schilderij: Willem III op een schimmel in levade, omringd door meerdere paarden met ridders en een roedel jachthonden, een koets met zesspan rechts op de achtergrond. In de verte, midden op de lege vlakte van de Veluwe, is het jachtslot Het Loo te zien. Alhoewel deze en een paar soortgelijke werken niet gedateerd zijn, bewijst de weergave van het kasteel dat het schilderij vóór 1692 is geschilderd. Te zien is namelijk de eerste fase van Het Loo, met colonnades tussen de hoofdgebouwen en zijvleugels en zonder de boventuin, een situatie die in 1692 zou veranderen.⁴⁵ Na zijn kroning als koning van Engeland en Ierland in 1689 paste het bij Willems nieuwe status om zijn jachtslot fors uit te breiden. Jagen was zijn lust en zijn leven, hier op zijn jachtslot kon hij tijdens het uitoefenen van zijn grote passie zijn gasten ontvangen. Maes' schilderijen van de Ortt en de stadhouder met zijn gevolg vertonen een treffende gelijkenis, niet alleen in de weergave en de plaatsing van de personen, maar ook in de verhouding van de mensen ten opzichte van het landschap. Er zijn weinig andere familieportretten van 'gewone' burgers bekend in eenzelfde opstelling. Willem III was op zijn beurt weer sterk geïnspireerd door zijn grote politieke tegenstander, de Franse koning Lodewijk XIV. Ondanks de oorlog was alles wat Frans was in de mode in de Republiek. Jachtslot Het Loo en de fameuze tuinen, naar ontwerp van de Franse Daniel Marot, wedijverden met Versailles en kleding, taal, kunst en gebruiken waren verfranst. De jachtscène van Lodewijk XIV, geschilderd door zijn hofschilder Adam Frans van der Meulen, lijkt dan ook voor Dirk Maes een belangrijke inspiratiebron te zijn geweest. Lodewijk is hier centraal geplaatst op een wit paard, omringd door een elegant jachtgezelschap met op de achtergrond zijn kasteel Meudon.⁴⁶ Alle drie deze werken, geschilderd in dezelfde periode, vertonen een treffende gelijkenis in compositie en wijze van afbeelden van de personen en dieren.

Afb. 15 Portret van de familie Ortt, Dirk Maas, circa 1689/'90. (Coll. Ortt, kasteel Nijenrode)

Afb. 16 Stadhouder Willem III met jachtgezelschap, circa 1689/'90. (Coll. Paleis Het Loo)

Afb. 17 Lodewijk XIV en zijn hofhouding op jacht bij kasteel Meudon, circa 1685, Adam Frans van der Meulen. (Coll. Paleis Versailles)

Het net ophalende lijkt het er sterk op dat Ortt's keuze voor de schilders, onderwerpen en wijze van afbeelden op zijn minst geïnspireerd is door stadhouder Willem III. De schilders die hij uitkoos waren sowieso in de mode en ook bij andere rijke burgers erg gewild, maar vergeleken met andere koopmansportretten verschillen de Ortt-opdrachten ofwel in details (kleding, gravenkroon op de lijst) ofwel in onderwerpkeuze en compositie (jachtscène, atypische encenering) behoorlijk van de gangbare kunstopdrachten. Was Ortt zo zelfbewust dat hij zich met dit koninklijk niveau wilde meten? Wilde hij Willem III imponeren, of juist vleien? Of de twee mannen elkaar persoonlijk kenden, blijkt niet uit bronnen. Hoe het ook zij, de kunstdrachten van Ortt waren ten opzichte van die van zijn tijdgenoten 'vorstelijk' te noemen.

Op 23 september 1701 overleed Johan Ortt. Een paar maanden later stierf stadhouder Willem III. Het was toeval, maar dit keer volgde Willem III ongewild het voorbeeld van Johan Ortt: beiden vielen ze van hun zo geliefde paard en bezweken aan

de gevolgen van hun val. Johan Ortt II erfde kasteel **Nijenrode**, maar Anna Pergens kreeg het vruchtgebruik ervan.⁴⁷ Zij zou haar man nog 31 jaar overleven, zodat de erfenis, waaronder kasteel **Nijenrode** en de bijbehorende kunstwerken, pas in 1732 aan de tweede generatie Ortt werd overgedragen.

In totaal zouden vijf generaties Ortt het kasteel bewonen. De laatste Ortt van Nijenrode, Sara, zou in 1853 overlijden. Net als haar over-overgrootvader Johan en diens voorbeeld Willem III: als gevolg van een val van een paard.

Noten

- 1 Dit artikel is de nadere uitwerking van een facet van een groter verhaal (in ontwikkeling) over de vijf generaties Ortt die tussen 1675 en 1853 kasteel **Nijenrode** in bezit hadden. Naar verwachting verschijnt dit in 2021-'22 in gedrukte vorm. Dit artikel is toegespitst op de kunstopdrachten van Johan Ortt.
- 2 Jean noemde zich na aankomst in Amsterdam Oort. Johan ondertekende zijn ondertrouwakte in 1672 ook nog met Oort, gebruikte de namen Oort en Ortt even door elkaar en liet Oort al snel vallen.
- 3 Saint Omer (Sint Omaars) ligt in Artois (Artesië) en was destijds onderdeel van de zuidelijke Nederlanden. Artois is in 1659 door Frankrijk geannexeerd.
- 4 Hell, 2017, p. 170.
- 5 Zandvliet, p. 58.
- 6 Van Jean Oort is in het Utrechts Archief een uitgebreid handelsjournaal bewaard gebleven waarin zijn zakelijke activiteiten zijn vastgelegd. Het voert in het kader van dit artikel te ver hier op in te gaan. Archief familie Ortt, toegang 274, inv.nr. 38.
- 7 Deze pendanten zijn – net als alle andere Orttportretten – bruiklenen van de erven Ortt en hangen op kasteel Nijenrode. Het Rijksmuseum bezit kopieën ervan.
- 8 Info RKD: 'Voorheen toegeschreven aan Abraham van den Tempel. Volgens Mr. Wijnman te Amsterdam, een Van den Tempelkenner, zou dit werk te goed zijn voor de kwaliteit die Van den Tempel in 1648 bezat. Hij suggereert eventueel Bartholomeus van der Helst.' In een catalogus van Christies d.d. 18 juli 1974 wordt het werk geveild als een Dirck van Santvoort. Herkomst: familiebezit; ex-collectie Jhr Ir M.J. Ortt te Delft.
- 9 Lucretia wilde duidelijk zelfstandig blijven, getuige de huwelijksvoorwaarden, opgesteld in juli 1660, zie: Stadsarchief Amsterdam, Inventaris van het Archief van de Eigenaren van het Huis Marquette, de Heerlijkheid Assendelft en het Huis Assumburg en Aanverwante Families, en van de Familie Van Limburg Stirum, toegang 231, inv.nr. 870.
- 10 Ongedateerde brief van M. Gorris aan Monsieur Comte d'Ort waarin hij meldt dat Ortt een 'audiance favorable' zal krijgen bij de genoemde dames. Archief Ortt, Nijenrode (in bruikleen van de erven Postma).
- 11 Ook Constantijn Huygens sr. had contacten met Ortt. Zo schreef Huygens in zijn reisdagboek op 22 juli 1682 'Nijenrode cubo' (geslapen op Nijenrode).
- 12 Dit blijkt uit een brief van De Geer aan Ortt 'Je ne sais si vous avez envie d'aller encore plus loin, mais je vous prie, que, si j'avais le temps je voudrais bien passer trois ou quatre mois avec vous dans quelque voyage'. Omdat de voorletter ontbreekt is niet helemaal zeker of het hier om Louis de Geer gaat, maar het is zeer aannemelijk. Brief verstuurd op 18 januari 1669 uit Osterby, Denemarken. Archief Ortt, Nijenrode.
- 13 Uit het handelsjournaal van Jean Ortt blijkt dat de Ortts een handelsrelatie met deze Italiaanse Bartolotti's hadden.

- 14 Dagboek Constantijn Huygens, 4 oktober 1682 (Dekker, p. 135).
- 15 Stadsarchief Amsterdam, ondertrouwregister, archiefnr. 5001, inv.nr. 498, p. 70. Het feit dat de akte is ingeschreven in het kerkregister (en niet in dat van de 'pui' = opgehangen tegen de pui van de gevel van het stadhuis, voor alle geloven behalve Nederduits gereformeerd) betekent dat het paar Nederduits gereformeerd was.
- 16 Schaftenaar, p 46. Doordat Stadhouder Willem III zich met zijn staatse leger achter de Hollandse waterlinie had teruggetrokken en hiermee Utrecht in de steek liet, kon de stad niet anders dan zich overgeven: op 24 juni overhandigden Utrechtse burgers de stadsleutels aan Lodewijk XIV.
- 17 De firma Deutz had zich ontwikkeld van handelaren in Oost-Indische waren, teer en pek tot bankiers en monopolisten in de kwikhandel, waarmee zij een enorm fortuin vergaarden.
- 18 Schwartz 2019.
- 19 Worp, brieven Huygens, VIII, Nr. 2184 (10-8-1679), p. 195, nr. 21186 (17-8-1679), p. 200.
- 20 Kennelijk waren godsdienstige sektes waarin wetenschappelijk geïnteresseerde mensen op zoek waren naar het zuivere geloof in die periode populair. Zo kwamen ook de Labadisten op, waar o.a. de bekende humaniste/knipkunstenaars Anna Maria Schuurman en kunstenaars Maria Sybilla Meriam bij aangesloten waren. Worp, p. XVII. Deze populariteit kan verklaard worden door de spagaat waar veel wetenschappers in zaten: nuchter observeren en analyseren en tegelijk gelovig blijven.
- 21 De Baar 2005, p. 50 en 56.
- 22 Zandvliet, p. XXXVI.
- 23 Bij de veiling op 7 februari 1675 werd de ruïne om fl. 42.000 opgehouden, maar drie dagen later alsnog door Johan Ortt gekocht voor fl. 40.000. Archief notaris Stoets Amsterdam, mededeling van Dr Isa van Eeghen d.d. 28 mei 1988 op Gunterstein. Archief Ortt, Nijenrode.
- 24 Brief d.d. 11 mei 1681, archief Ortt, Nijenrode.
- 25 Magdalena Poulle was regentes van het Walenweeshuis dat Dortsman gebouwd had. Wellicht kende zij hem ook via die weg.
- 26 Met Swammerdam hield Ortt wel contact. De wetenschapper kwam regelmatig langs op Nijenrode als hij insecten verzamelde langs de Vecht. In 1678 logeerde hij er vijf weken om te herstellen van een ziekte. Ook zagen zij elkaar in Den Haag Lindeboom, p. 61.
- 27 Slob, p. 24.
- 28 Halma, p. 115.
- 29 Slob, p. 25.
- 30 Het branden van een wapen in de vacht van een paard was met name in het buitenland gebruik door hen die er een stoeterij op nahielden. Slob, p. 25.
- 31 Herkomst schilderijen: Voor 1897, particuliere verzameling jhr. Ortt van Schonauwen, 1899-1921 bruikleen Rijksmuseum Amsterdam; veiling C.C. van Baerle e.a. (Utrecht), Coll. F. Brandenburg van Oltse, coll. villa 'De Stakenberg' in Elspeet e.a., Frederik Muller & Co Amsterdam, 24 mei 1921, nr. 16 en 17; vanaf 1921 part. verzameling Mr. C.J.H. Schuller tot Peursum, Montemar (Spanje). Bron: Van der Hut, p. 110.
- Cornelis Hendrik Johan Schuller tot Peursum (1885-1971) was tijdens de Tweede Wereldoorlog Nederlands gezant in Madrid. Hij was ook mede-eigenaar van de portretten van Johan Ortt en Anna Pergens door Nicolaas Maes, die in 2008 geveild zijn. Waar de schilderijen van Graat zich nu bevinden is onbekend. Een nazaat Schuller tot Peursum, in de Vechtstreek woonachtig, wist dit desgevraagd ook niet.
- 32 Bekend is in ieder geval van schilders als Gerard ter Borgh en Caspar en Constantijn Netscher dat zij voor portretten van verschillende personen dezelfde compositie kostuums, houding en entourage gebruikten. 'Invulportretten' noemt Albert Blankert ze. Blankert, p. 264.
- 33 Olie op doek, ovaal, 125 x 104 cm. Schilderij Johan gesigneerd rechtsonder op de stenen zuil: MAES.

- Herkomst (RKD): Mededeling jhr. ir. M.J. Ortt, Delft, 1961: Familiebezit; collectie jhr. Johan Ortt van Schonauwen, Arnhem (sterft 1881); in 1915 nog in bezit van jhr. Ortt van Schonauwen; (waarschijnlijk Hendrik Jacob, sterft in 1923); vererfd naar de kinderen van zijn zuster Suzanna Maria Ortt van Schonauwen: Christiaan Dirk en Cornelis Hendrik Joan Schuller tot Peursum (beiden Nederlandse gezanten in het buitenland). Beide schilderijen zijn op 25 juni 2008 geveild bij Sothebys in Parijs, lot 27. De werken brachten € 168.750 op (geschatte waarde € 20.000 - € 50.000). Zij zijn gekocht door kunsthandelaar Johny van Haafte te Londen, die ze een jaar later op de Tefaf toonde. Hij heeft niet gereageerd op mijn verzoek te melden wie de huidige eigenaar is of waar de werken zich nu bevinden.
- 34 In 1679 maakt Nicolaas Maes twee vrijwel identieke portretten aan dat van Ortt, en wel van de gebroeders Joan en Joseph Hoeufft. Zij staan in eenzelfde harnas, zelfde houding, eenzelfde helm met rode pluimen, eenzelfde rode draperie en pilaar op de achtergrond etc.
- 35 Van Raaij, p. 40.
- 36 De helft van de collectie liet Joseph na aan zijn zuster Agneta Deutz, die later het Deutzenhofje aan de Keizersgracht zou bouwen. De verdeling van de inboedel van Joseph Deutz is te vinden in de inventaris van de nalatenschap van Joseph Deutz, Stadsarchief Amsterdam, inventaris van het archief van de familie Deutz, Toegang 234, inv.nr. 309.
- 37 Kearny, p. 46.
- 38 Bij graafwerkzaamheden eind 20ste eeuw op de plek vlak achter de schimmel is een dicht gemetselde waterput gevonden. We zien hier dus waarschijnlijk een waarheidsgetrouwe weergave van de situatie. Informatie van Gert Immerzeel, van 1978 tot 2016 tuinbaas/erfgoedbeheerder van Nijenrode.
- 39 Deze drie schilderijen zijn via Mary Doublet en Groenevelt (1720-1801) naar Engeland gegaan. (Informatie website Royal Collection Trust: rct.uk) Hoe de relatie is met Mary Doublet en de Ortts ben ik aan het uitzoeken. Mary trouwde in 1743 met Robert Darcy, de vierde graaf van Holderness (1718-'78), diplomaat en minister van Buitenlandse Zaken. De graaf was van 1771-'76 gouverneur van de twee oudste zonen van koning George III: George IV en Frederick. Mogelijk zag George IV deze schilderijen dus als kind. Hij kocht ze van de graaf tussen 1802 en 1806, en hing ze in 1822 in de Kings Lodge in Windsor Park. Tegenwoordig hangen zij in de zitkamer van de Britse koningin Elisabeth. In de inventaris die in 1814 van Nijenrode gemaakt is, vinden we één Hondecoeter terug: het hing op een slaapkamer en werd op fl. 50 getaxeerd. Helaas is het niet nader gespecificeerd, maar het kan in ieder geval niet één van deze drie Ortt-schilderijen zijn.
- 40 Deze drie werken zijn: Drie kinderen in een landschap met jachtbuit (Alte Pinakothek München), Portret van Anna van Reijnst voor kasteel Drakesteyn (Parijs) en een wandschildering in de De Hondecoeterkamer (Belton House, Engeland).
- 41 Willem graaf Van Byland is de man van Maria Magdalena Pergens, een zuster van Anna.
- 42 Zonder koetsier; met twee postiljons op de linker paarden.
- 43 In museum het Rembrandthuis was van 6 maart t/m 6 september 2020 een interessante tentoonstelling over dit onderwerp te zien: Zwart in Rembrandts tijd.
- 44 Voor de tentoonstelling 'Vorstelijk vee' in 2002 in Paleis het Loo was dit schilderij in bruikleen gevraagd. De erven Ortt weigerden de aanvraag, o.a. vanwege hun afkeer van de jacht. Informatie Gert Immerzeel.
- 45 Holwerda.
- 46 Van der Meulen had ook in opdracht van Lodewijk XIV diens glorieuze inval in de Republiek door de oversteek van de Rijn bij Lobith in 1672 vastgelegd. Dit werk hangt op zaal in het Rijksmuseum. Een tweede versie hangt tot 17 januari 2021 in het Centraal Museum te Utrecht op de tentoonstelling 'De ommuurde stad'.
- 47 Al in 1702 werden de bijzondere paarden in een krantenadvertentie ter veiling aangeboden. De veiling moest worden uitgesteld wegens onbegaanbaarheid van de weg.

Literatuur

- De Baar, Mirjam, 'Publicatiestrategieën van een zeventiende-eeuwse vrouwelijke auteur Antoinette Bourignon en de uitgave van haar geschriften' in *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 12 (2005). Online op https://www.dbnl.org/tekst/_jaa008200501_01/_jaa008200501_01_0004.php
- Blankert, Albert, 'Infulportretten door Caspar en Constantyn Netscher' in *Oud Holland*, Vol. 81, No. 4 (1966). Online op JSTOR.
- Dumas, Charles, *In het zadel. Het Nederlandse ruitportret van 1550 tot 1900*, Den Bosch (Noord-Brabants Museum) 1980.
- Dekker, Rudolf, 'De rafelrand van het zeventiende-eeuwse hofleven in het dagboek van Constantijn Huygens de zoon. Roddel en seks' in *Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyerman* jrg. 23, nr. 1, april 2000. Online op https://www.dbnl.org/tekst/_med009200001_01/_med009200001_01_0015.php
- Halma, François, *Toneel der Vereenigde Nederlanden*, 1725. Te lezen via Google Books.
- Hell, Maarten, *De Amsterdamse herberg (1450-1800). Geestrijk centrum van het openbare leven*, Amsterdam 2017. PDF via [researchgate.net](https://www.researchgate.net).
- Holwerda, Jan, 'Paleis en tuin Het Loo voor de uitbreiding van 1692' in: *Nieuwsbrief Cascade*, 23 februari 2010. Online via [cascade1987.nl](https://www.cascade1987.nl).
- Hut, Margreet van der, *Barend Graat (1628-1709), zijn leven, zijn werk*, Leiden 2015.
- Huygens, Christiaan, *Oeuvres complètes*, Den Haag 1950.
- Kearney, Joy, *De Hondecoeter in the service of William III, royal taste and patronage in the dutch golden age*, z.j. PDF via [researchgate.net](https://www.researchgate.net).
- Lindeboom, Gerrit Arie, 'Jan Swammerdam (1637-1680) als Amsterdammer' in *Jaarboek Amstelodanum* 73 (1981).
- Postma, E.B.J. en Gert Immerzeel, *Nijenrode in tekening en prent*, 2006 (derde druk).
- Raaij, Stefan van en Paul Spies, *In het gevolg van Willem III en Mary. Huizen en tuinen uit hun tijd*, Amsterdam 1988.
- Schaftenaar, Henk, 'Jonkheren contra Naarden, de heisa rond de restschuld van de familie Van Reede inzake het Naardermeer' in *Werinon* nr. 99, voorjaar 2020.
- Shawe-Taylor, Desmond, *The Conversation Piece: Scenes of fashionable life*, London, 2009. Te lezen via www.rct.uk bij omschrijvingen van de schilderijen van De Hondecoeter.
- Schwartz, Gary, 'Between brothers-in-law', *Schwartzlist* 14 april 2019. (www.garyschwartzarthistorian.nl)
- Slob, Wouter, 'Johan Ort, paardenfokker in de Gouden Eeuw' in *In de Strengen*, 16 december 1993.
- Unger, J.H.W., *Dagboek van Constantijn Huygens, voor de eerste maal naar het afschrift van diens kleinzoon uitgegeven*, Amsterdam 1885.
- Worp, J.A., *Briefwisseling van Constantijn Huygens*, deel 6: 1663-1678, Den Haag 2008. Online via <http://resources.huygens.knaw.nl/briefwisselingconstantijnhuygens>.
- Zandvliet, Kees, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw*, Amsterdam 2006.